

*Людина -
Культура -
Духовність*

*Збірник
наукових праць*

В И П У С К - II

Київ - 1996

ПРО ІМПЕРАТИВИ ЕТИЧНОГО ПРОСВІТНИЦТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ БУТТЯ ЛЮДИНИ ТА СУСПІЛЬСТВА

Вважаю за потрібне наголосити на тому, що філософська дискусія відносно питання: "Чи прогресує мораль?", повинна бути перенесена в площину проблем прикладної етики, бо ХХ ст. демонструє, як ніяке інше, надзвичайне ускладнення "використання" загальнолюдських етичних принципів. Скажімо, безглуздо заперечувати, або ж не помічати, того, що надто загострилася етична сторона національних взаємовідношень, відношень до попередніх поколінь, до культури, історії і т.п. Дуже важлива область "ускладненої етики" - це правдивість сьогоденішньої інформації, робота чиновників усіх рівнів, адміністративна брехня, "етика" капіталізму взагалі і т. інше.

Звичайно, наполягати на абсолютистських варіантах етичних традицій в дусі морального категоричного імперативу І.Канта як апріорного морального закону, який не допускає врахування конкретно-історичних реальних обставин, випадковості і виключень, або ж на християнській етиці, не крадий спосіб, та й це не можливо. Але якщо не можна погодитись з моральним абсолютизмом, то ніяк не можна не протидіяти і моральному релятивізму, який виражає себе сьогодні в широкому розповсюдженні аморалізму життя з "далекою" ерозією моральної свідомості, вчинків та духу законності.

Якщо абсолютистська традиція вимагає певної жертвенності людського життя заради моральної беззаперечності, то релятивістська - це шлях зла заради "фантомів" добра та щастя. Але сучасний мораліст опинився за межами і першої і другої традиції, тобто в моральному

безмежжі /безпредел - рос./, не розраховуючи майже ні на яке власне щастя і не виголошуючи, і не обіцяючи ніякої нікому винагороди за вірність добру. Чи вичерпуються цими традиціями моральний динамізм? Звичайно, ні, а тому, на мою думку, практична етика повинна пов'язувати себе з поміркованими абсолютизмом та релятивізмом і може розглядатися як реалістична традиція. Я розумію, що такий вихід передбачає певний скепсис, але кращого шляху людство не відшукало поки що. З цього приводу згадаю Олдіса Хакслі, який в творі "Геній та богиня" давав поради, як вийти людині із хаосу голих фактів? За допомогою історичної науки, яка хоч і є інколи абсолютним непорозумінням, але ми її читаємо і вивчаємо тому, що краще вліти гіршим шляхом, ніж заплутати зовсім.

Тому, вважаю, перш ніж розмірковувати сьогодні про щасливе життя, альтруїстичні вчинки та розумну поведінку, про щось корисне, благодійне для суспільства, людини, народу, про загальне благо, про спасіння цивілізації, про загальнолюдські цінності і т.ін., раніше ніж вирішувати, що гарне, а що погане, які засоби придатні для досягнення тієї або іншої мети, непогано було б більшості з нас пройти школу моральної "законності" не тільки за Кантом та Аугустином, але й за Сократом, Сенекою, Расселом, Марксом, Сартром, які часто підкреслювали в своїх вченнях, що на боці добра потрібно стояти завжди, навіть всупереч всьому всесвіту, а не тільки імперіям та диктаторам.

Яким мені здається це моральне просвітництво сьогодні? Якими позиціями або імперативами в сенс керуватися і узгоджувати виховання моральної свідомості та етичних вчинків?

Звичайно, хтось, і, перш за все, учасники цього шановного зібрання, мої колеги, фахівці можуть запропонувати щось доцільніше краще /сумніву з цього приводу в мене немає/. Але я вважаю за пот

рібно зупинитися, по меншій мірі, на трьох взаємопов'язаних положеннях, імперативах етичного просвітництва. По-перше, це проголошення загальнолюдського змісту морального обов'язку, співпадіння об'єктивно для всіх реальних суб'єктів суспільного життя: особистості, колективу, соціальної групи, народів, націй, суспільних організацій, держав, людства в цілому. Якщо коротко, то це етика миру, творення, співробітництва, розуму, доброї волі, загальної відповідальності за долю планети, майбутніх поколінь, за життя в його розмаїтті та проповідь несприйнятності і непримиренності до жорстокості, нечесності, розпущеності, безвідповідальності і т.ін.

Я навмисне ці положення називаю імперативами етичного просвітництва, бо мені здається, як в свій час І.Кант визначив первинність етики по відношенню до релігії, тому сьогодні в сенс визначитися з первинністю етики по відношенню до політики, суспільної діяльності, економіки і т.ін., враховуючи стан сучасної моральної світовпорядкованості та стан моральної свідомості.

По-друге, на мій погляд, сучасному моральному світовпорядкуванню бракує ланцюг особистісних ініціатив та добродійних вчинків, таких як намагання виділитися благородством, намагання не бути "як всі", намагання самоствердитися в виборі цінностей і т.ін., з одного боку, з іншого, - бажання усвідомити індивідуальну незамінність в загальній справі. Ці речі потребують неабиякої активності суб'єкта суспільної діяльності. І мені здається, що не останню роль в цьому могла зіграти пропаганда такого етичного імперативу як "моральна виключеність". В історії духовної культури традиція проповіді ідеалу "моральної виключеності" має місце. Досить згадати етику героїчного ентузіазму Д.Еруно та етику шляхетного духу Міхновського, Липинського, Донцова в вітчизняній соціа-

льній думі. Що дає пропаганда принципу "моральної виключеності"? Звичайно, як і всі складнощі світу не можуть бути однозначно сприйнятими, так і моральні принципи не можуть кожен сам по собі забезпечити виключно ефективність моральних вчинків. Але час потребує наголошення на тому, що, окрім рівності суб'єктів моральної творчості, яку передбачає знання першого принципу, слід визнавати об'єктивно існуючими і відносно та неминучу нерівність можливостей свободи та відповідальності цих суб'єктів.

Мабуть, я не відкрив Америку, коли скажу, що саме недоліки в просвітництві принципу "моральної виключеності" не дають можливості позбавити моральну культуру людини такого морального недоліку як заздрість, на терені якої сьогодні коїться стільки злочинів. Чи багато хто з нас сьогодні відверто радіє чужим успіхам, здобуткам, добробуту? Чи може навпаки, дехто, замість намагання докласти власних трудових зусиль, щоб сягнути таких же успіхів, відверто проявляє недоброзичливість та озлоблену заздрість. Останнє не тільки не прикрашає людину, але й надто шкодить загальній справі суспільного розвитку. Звичайно, я розумію, що проголошуючи просвітницьке моралізаторство, не слід вдаватися до ідеалістичних спекуляцій, бо не все в моральному житті людини вирішується просвітництвом та свободою волі особистості.

Тим не менше, знання того, що в полі моральної дії взаємодіють суб'єкти з нерівними можливостями свободи та відповідальності може відвернути суспільство як від морального нігілізму, так і від переконаності в моральній непогримості.

І по-третє, і останнє. Проповідь принципу етики "зустрічної моральності". Для переконання присутніх в необхідності включення до моральної свідомості цього положення, декілька характерних прикладів нашого сучасного життя. Сім'я, найпростіша побутова ситуа-

ни: чоловіку етика презентує бути: "кормильцем" - господарем, мужнім, благородним, діловим і т.ін.; жінці - мудрою матір'ю, митворцем, плекати ніжність та вірність, красу і любов. Але це не виключає їх спільний моральний обов'язок. Ще приклад: міжнаціональні конфлікти. Вони як ніяке явище суспільного буття потребують споконвітної зустрічної моральності для з'ясування та вирішення протиріч. Мені здається, що істинно-сутнісний гуманізм пов'язаний саме з принципом зустрічної моралі, про що свідчить духовний спадок багатьох видатних моралістів всіх часів і народів. А стосовно наших часів, висновку дійти не важко, що сучасне суспільство найбільше потерпає від соціальної конфронтації та браку зустрічної моральності. Без неї неможливі ні щастя, ні дружба, ні любов.

Одним словом, дуже і дуже непросто говорити про кожен етичний принцип сам по собі, та всі разом взяті, про принципи етичного просвітництва, але тим не менше про існування об'єктивного морального світопорядку та його динаміку не можна забувати ні на мить, бо це духовна основа державного, суспільного та особистісного життя.